

САКРАЛНА ТОПОГРАФИЈА НЕГОТИНСКЕ КРАЈИНЕ

приредио Ненад Макуљевић, Неготин: Музеј Крајине, 2012.

Сакрална топографија Неготинске крајине пружа свеобухватан увид у црквену уметност Неготинске крајине. Књига која приказује православне храмове на поменутом подручју настала је као резултат вишегодишњег истраживачког рада деветоро историчара уметности са Одељења за историју уметности Филозофског факултета у Београду, предвођених Ненадом Макуљевићем, а у сарадњи са Музејом Крајине у Неготину. Обима је 313 страна текста, уз списак извора и литературе, именски и иконографски регистар. Визуелни материјал је богат и садржајан: архитектонски планови цркава, планови зидне декорације и иконостаса, и велики број фотографија, сведоче о готово изненађујућој лепоти уметности у Неготинској крајини. Књига обухвата уводни и носећи текст приређивача и уредника књиге, Ненада Макуљевића, „Визуелна култура и уобличавање сакралне топографије Неготинске крајине“. Потом следи анализа појединачних сакралних објеката, чији су аутори: Милош Станковић, Вук Недељковић, Ненад Макуљевић, Јелена Пјевац, Сања Вељковић, Ана Костић, Вук Даутовић, Ирена Ђировић и Игор Борозан. Књига је, у најбољем смислу те речи, резултат тимског рада. Аутори су обрадили 33 сакрална здања, разнородна по времену настанка и укупној структури, али је начин њиховог представљања у потпуности усаглашен. Такав резултат није последица само складне сарадње младих истраживача током озбиљног теренског и архивског истраживања, које је трајало од 2010. до 2012. Сродност начина размишљања, а потом и писања, указује најпре на озбиљан и одговоран посао уредника, али и његово укупно педагошко и научничко прегнуће.

Предавања, књиге и истраживачки рад на терену (на који је водио студенте Одељења за историју уметности Филозофског факултета у Београду из године у годину), професора Макуљевића били су пресудни за формирање и профилисање неколико одличних генерација истраживача, међу којима су најистакнутији управо аутори ове књиге. Макуљевић је, нарочито током последњих петнаест година, навео младе историчаре уметности прво да примете, а потом и да изучавају црквену уметност XIX века у Србији. Својим књигама

Црква Светог Архангела Гаврила у Великом Градишту (2006), *Црквена уметност у краљевини Србији 1882–1914* (2007), *Саборна црква Свете Тројице у Врању* (2008), подстакао је младе истраживаче да крену у готово неистражено поље српске културе и уметности. Методолошки прецизно и савремено, ослоњено на изучавање извора и упознавање терена, ово штиво постало је незаобилазан модел размишљања и писања о сакралној визуелној култури XIX века у Србији. Наравно, од значаја су биле и Макуљевићеве студије посвећене приватном животу и слици другог у српској визуелној култури исте епохе, као и капитално остварење *Уметност и национална идеја у XIX веку: систем европске и српске уметности у служби нације*, које је нарочито уобличио разумевање употребе профане и, што је за ову тему посебно важно, црквене уметности у политичке и идеолошке сврхе. Укупним деловањем, Макуљевић је упутио млађе колеге, ауторе ове књиге, да сагледају ликовне представе не само као естетско, већ и као ангажовано средство, као визуелну структуру која се гради унутар одређених националних стратегија. Са истих позиција, али најпре уз доношење готово потпуно непознатог материјала, писана је и ова књига.

Већ током изучавања иконописа Врањске епархије, припадници неколико генерација историчара уметности, предвођени професорима Мирославом Тимотијевићем и Ненадом Макуљевићем (резултати овог истраживања публиковани су у књизи *Иконопис врањске епархије*, 2005), прекалили су се у теренском раду и изучавању локалних градских и црквених архива. Зрелији и искуснији, они су сада равномерно поделили посао. Након исцрпног истраживања, брижљиво сачињених планова цркава, зидне декорације и иконостаса и фотографисања, приступили су писању књиге. Сваки од њих могао је да напише много више о појединачним сакралним објектима Неготинске крајине, што ће, у својим будућим самосталним радовима, сигурно и учинити. Ову књигу желели су сведено и сконцентрисано да уобличе, те су дисциплиновано и готово аскетски испољили своја знања.

Читалац се сусреће са веома прецизном матрицом: свака црква је представљена у историјском кон-

*Саша Брајовић, историчар уметности, Филозофски факултет, Београд

1. Насловна страна публикације
1. Front page of the publication

тексту, уз опис архитектонске структуре, сликаног програма на зидовима и иконостасу, и литургијских предмета који се, нарочито за потребе приказа књиге у *Зборнику Музеја примењене уметности*, морају нагласити. Пажљиво проучавање начина и порекла израде богослужбених предмета, ишчитавање сложене иконографије декорације на репрезентативним примерима и поимање значења ових предмета у литургијском контексту и смисла њиховог поручивања и поклањања показују да је стасала генерација стручњака који ће се овим пољем визуелне културе успешно кретати.

Како у уводном тексту објашњава уредник књиге, сакрална топографија, као мрежа светих места,

која се уобличава током одређеног периода, открива све о историји једног предела, у овом случају Неготинске крајине. Та визуелна мрежа условљена је укупним детерминантама тог предела – географијом, историјским, економским, социјалним и културним околностима. Међутим, и она сама, својом визуелном снагом, обликује ту стварност. Густа мрежа светих здања Неготинске крајине, односно Архијерејског намесништва Неготинског, прави је пример тог међусобног прожимања. Она је сачињена од споменика од којих су неки већ били примећени и делом истражени, али је већина остала потпуно непозната и непризната све до ове књиге.

У књизи су представљене цркве из средњовековног раздобља, османског доба и, као најбројније, оне из XIX века – доба обнове српске државности. Пажљиво је објашњен осетљив период када се, заслугом кнеза Милоша Обреновића, Неготинска крајина припаја Кнежевини Србији 1833. године, и када црквена пракса почиње да се усклађује са владајућом праксом у држави. Тада се, ктиторском делатношћу кнеза Милоша и уметношћу која улази у службу владарске пропаганде и државне меморије, сакрална топографија Крајине преображава. Међутим, истовремено са прихватањем нових норми, живеле су и локалне традиције и обичаји.

Тај суживот приказује се анализом ктиторске и приложничке активности, кроз које се ишчитавају и сви сегменти живота овог подручја, јер се приложништво одвијало не само у оквирима приватне побожности, већ и у склопу пропагирања политичких ставова. Указује се на променљивост друштвених околности, обичаја, предања, етничког и етичког осећања, односа црквених и локалних власти.

С обзиром да је велики број здања ове сакралне топографије подигнут у време Краљевине Србије, разматрани су законски акти, који су по први пут били од пресудне важности за изглед цркве у Србији. Правне процедуре, а нарочито Закон о јавним грађевинама, били су одсудни у доба када држава почиње да сагледава цркву пре свега као јавно здање, јавни споменик. Зато су планови знатног броја цркава у Неготинској крајини постављени у Министарству грађевина. Израђивали су их школовани архитекти, бечки и будимпештански ђаци – Светозар Ивачковић, Душан Живановић, Јован Илкић, Александар Бугарски. У складу са архитектонским начелима свог професора Теофила Ханзена, пројектовали су структуре узвишеног карактера, превазилазећи уске оквири националних школа. Тако су се ове цркве, а тиме и сакрална топографија овога краја, уклопиле у актуелне токове црквене уметности Кнежевине Србије. Подизање Саборне цркве у Неготину, здања саграђеног на месту историјског култа, нарочито сведочи о потреби за монументалним духом архитектуре, неокласицистичком обрадом фасаде, карактером цркве као јавног споменика. Примењивањем правила академизма истиче се репрезентативност и моћ јавне државне и националне институције, на главном градском тргу, новом језгру и симболичком центру Неготина.

Међутим, једнообразност цркава понекад наилази на отпор локалног свештенства, које тежи традиционалнијем архитектуралном и укупном ликовном изразу. Захваљујући брижљивом изучавању аутора ове књиге, сазнајемо и да модернизацију не заступају увек лаици, а традиционалност свештеници. Пример цркве у Кобишници указује да свештенство понекад тежи

савременијим решењима у осликавању цркве од локалних сеоских старешина, које бране рад зографа.

У том густом преплету разнородних идеја, хтења, укуса, било је тешко разабрати токове рада академских уметника и зографских радионица. Ипак, аутори су успешно премостили деценијске непознанице о овим питањима, јасно показујући да је, и у време замирања зографских радионица, њихова делатност била знатна, и да је и сама постепено усвајала ликовну праксу уобличену школовањем у Хабзбуршкој монахији. Утицај византијског стила у сликарству, као и у архитектури, јесте одредио форме и декорацију многих цркава, али то није било понављање средњовековних облика, већ примењивање „византијских“ декоративних елемената. На примеру споменика из Неготинске крајине види се да сукоб локалног и универзалног, традиционалног и новог није био деструктиван – напротив.

Аутори су дешифровали рад локалних сликара који су створили иконе, иконостасе, зидне слике, композиције из националне историје и портрете. Наглашен је рад сликара иконописца Милисава Марковића, једног од најпродуктивнијих на подручју Неготинске крајине, али и Кнежевине Србије. Осветљен је рад доследно школованих академица, попут Стеве Тодоровића, и анализирани су начини спровођења националног тематског програма уз поштовање академских норми које су важиле у Европи оног времена. Истакнуто је дело Павла Чортановића, сликара композиција из националне историје. Указало се на спрегу различитих иконографских и ликовних решења, историзма и модернистичке пикторалне поетике, као и на јединственост еклектичких решења.

У књизи су анализирани и споменици створени након 1920, када се, због уласка Краљевине Србије у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, политичка слика знатно изменила. У том периоду нарочито је истакнут значај руских емиграната сликара у креирању сакралне визуелне културе. Тако сакрална топографија Неготинске крајине исказује не само специфичне токове духовног и културног живота једног подручја, већ и општи друштвени и државни контекст Србије.

Књига *Сакрална топографија Неготинске крајине* вратила је у сећање значајан корпус српске духовности, културе и уметности. Указала је на то шта је једна етничка заједница могла, хтела и умела да произведе у одређеном временском периоду. Зато ће бити путоказ свим будућим истраживањима визуелне културе других области Србије и простора где су Срби стварали.